

Prof. dr. sc. Anđelko Akrap

**PROMJENE U STRUKTURAMA FERTILNOGA
KONTINGENTA U HRVATSKOJ 1971.-2001.**

**CHANGES IN THE STRUCTURES OF THE FERTILE
CONTINGENT IN CROATIA 1971-2001**

SAŽETAK: U suvremenim prilikama iza odluke žene o rađanju ili nerađanju stoji splet raznorodnih i kompleksnih demografskih, gospodarskih, socioloških i psiholoških čimbenika. Upravo u navedenom kontekstu treba razmatrati procese i promjene koje u hrvatskim općim prilikama utječu na odluku žene o ulasku ili neulasku u brak, rađanju u braku ili izvan braka, planiranju broja djece, nerađanju, kombinaciji uloge majke i zaposlene žene izvan obitelji, životu izvan institucije braka itd. Analiza promjena u fertilnom kontingentu između popisa stanovništva od 1971. do 2001. pokazuje da su se najdinamičnije promjene u strukturama ženskog stanovništva, koje utječu na kretanje broja živorođene djece, dogodile između popisa 1991. i 2001. Te promjene u Hrvatskoj nisu uvjetovane društveno-gospodarskim razvojem već utjecajem regresivnih gospodarskih kretanja i ratom uvjetovanih neprilika. Nepovoljne socijalne prilike utjecale su na odustajanje od rađanja ili kasniji ulazak u brak i kasnije prvo rađanje.

KLJUČNE RIJEČI: prirodno kretanje stanovništva, strukture ženskog fertilnog kontingenta, živorođena djeca po starosti majke, egzistencijalni problemi mladih.

ABSTRACT: In contemporary circumstances, behind the decision of a woman on giving birth or not, there is a mixture of different and complex demographic, economic, sociologic and psychological factors. Exactly in the said context one should consider the processes and changes which in general circumstances in Croatia influence a woman's decision whether to marry or not, to give birth in or out of wedlock, as well as planning the number of children, not giving birth, combining the role of a mother and an employed woman without a family, living unmarried, etc. The analysis of changes in the fertile contingent between the censuses of population from 1971 to 2001 reveals that the most dynamic changes in the structure of female population, which influence the change in the number of live births, took place between the censuses in 1991 and 2001. Those changes in Croatia were not only determined by the social and economic development, but also, in other effect, by the influence of regressive economic changes and difficulties caused by war. Unfavorable social conditions influenced giving up on giving birth, or marrying at later stage and therefore giving the first birth later.

KEY WORDS: natural population trends, the female fertile contingent structure, live births according to the mother's age, existential problems of the youth

UVODNA RAZMATRANJA

Stanovništvo i njegove različite strukture/obilježja predstavljaju temeljni i nezaobilazni čimbenik razvoja u svim sferama gospodarskog, društvenog, političkog i inog razvoja. Kao posljedica postupno kumuliranih nepovoljnih tendencija i procesa tijekom čitavoga 20. stoljeća demografska su kretanja od 1990-ih godina poprimila zabrinjavajuće razmjere čije se gospodarske i društvene posljedice već sada očituju, a bit će osjetno izraženije u srednjoročnom i osobito u dugoročnom razdoblju. U ekonomskom pogledu nepovoljni se demografski procesi najizrazitije očituju u "neravnoteži", po udjelu, između triju funkcionalnih dobnih kontingenata, tj. između predradnog kontingenta (0 do 14 godina), radnog kontingenta (15 do 64 godine) i postradnog kontingenta (65 i više godina). Hrvatsku dakle tek očekuju izrazitiji gospodarski i socijalni problemi uvjetovani demografskim trendovima. Sve manji broj živorođene djece u Hrvatskoj uvjetuje i sve manji broj osnovnoškolaca, srednjoškolaca i potencijalnih studenata. Konačno to se izražava u smanjenom priljevu na tržište rada, brojem i potrebnim obrazovnim sastavom. Prema popisu 2001. godine Republika Hrvatska je imala 4.437.460 stanovnika. U ovaj ukupan broj uključen je i 226.151 hrvatski državljani popisani u inozemstvu koji ondje stalno i boravi. Kada broju stanovnika u Hrvatskoj od 4.200.214 pribrojimo izbjeglice i privremeno prisutne osobe, tada je 2001. u Hrvatskoj "u zemlji" bilo 4.211.309 stanovnika. Budući da je u popisu 1991. Hrvatska imala "u zemlji" (u Hrvatskoj) 4.499.049 stanovnika, to znači da je između 1991. i 2001. broj stanovnika u Hrvatskoj, onih koji tu stalno prebivaju, smanjen za 287.740 osoba ili za 6,4%. Za nepovoljna demografska kretanja nije jedini razlog Domovinski rat (1991.-1995.) i s njim nastale izravne i neizravne demografske posljedice, iako je to važno, već su tome razlog i multiplikativni učinci desetljećima gomilanih, međusobno podupirajućih, nepovoljnih demografskih procesa. Svi nepovoljni demografski procesi u ratnim uvjetima dodatno su ubrzani. Osim smanjenja ukupnog broja stanovnika u navedenom međupopisnom razdoblju, Hrvatska ima od 1991. i dalje iz godine u godinu sve veće i veće prirodno smanjenje, tj. veći broj umrlih nego živorođenih. Od 1991. do kraja 2002. Hrvatska ima prirodno smanjenje, tj. više umrlih nego živorođenih, za 71.693 osobe. Silazna se putanja ubrjava: u Hrvatskoj je 2000. godine bilo 6.500, 2001. godine 8.559, a 2002. godine čak 10.457 više umrlih nego živorođenih.

Upravo stoga ovaj rad ima za cilj istražiti promjene u strukturama ženskog stanovništva, napose u dobnim skupinama od 20 do 34 godine, koje su povezane s kretanjem broja živorođene djece u Hrvatskoj. Analizom je obuhvaćeno razdoblje od 1971. do 2001., ali s posebnim težištem na razdoblje od 1991. do 2001. godine, od kada je uslijedilo ubrzano snižavanje broja živorođene djece u Hrvatskoj. Isto tako želimo dobiti odgovor u kojoj su mjeri promjene u strukturama ženskog stanovništva, prema različitim obilježjima, utjecale na nepovoljne demografske tendencije. Mogli bismo zaključiti kako Hrvatska po promjenama u najfertilnijem dijelu ženskog stanovništva slijedi procese i tendencije prisutne u zapadnoeuropskim zemljama koji su posljedica specifičnih učinaka uvjetovanih društveno-gospodarskim razvojem. Međutim, taj opći proces ne mora biti uvijek posljedica izravnih i neizravnih učinaka sveopćeg razvoja ili tzv. razvojnih čimbenika /15, str. 208-222/, zato promjene u strukturama najfertilnijeg dijela ženskog stanovništva u Hrvatskoj u 1990-im želimo dovesti u vezu s hrvatskim političkim i gospodarskim prilikama.

Pri analizi demografskih kretanja u Hrvatskoj, kao i drugdje, potrebno je utvrditi ključne činitelje te sadašnje i, predvidive, buduće procese kao odrednice sadašnjih i budućih demografskih kretanja. Istražujući fenomen fertiliteta, demografi, sociolozi i znanstvenici iz drugih srodnih znanstvenih područja skreću pozornost na brojne i mnogostruko isprepletene činitelje koji utječu na fertilitet /15, str. 195-215/. U suvremenim prilikama iza odluke žene o rađanju ili nerađanju stoji dakle splet raznorodnih i kompleksnih demografskih, gospodarskih, socioloških i psiholoških čimbenika, pri čemu je njihov redoslijed važnosti u dinamičnom procesu stalnih promjena. No, sve navedene činitelje treba uklopiti i povezati sa specifičnim sociokulturnim okruženjem pojedinog područja ili države. Upravo u navedenom kontekstu treba razmatrati procese i promjene koje su utjecale i utječu u hrvatskim općim prilikama na odluku žene o ulasku u brak, rađanju u braku ili izvan braka, planiranju broja djece, nerađanju, kombinaciji uloge majke i zaposlene žene izvan obitelji, životu izvan institucije braka itd.

PROMJENE U UDJELU ŽENÂ KOJE RAĐAJU I BROJA ŽIVOROĐENE DJECE KOJU RAĐAJU TIJEKOM FERTILNOG RAZDOBLJA

Stanje u sastavu ženskog stanovništva prema obilježju jesu li "rodile" ili "nisu rodile" i ako su rodile, koliko su živorođene djece rodile, zabilježeno u popisima 1971., 1991. i 2001. obuhvaća promjene kroz dugo vremensko razdoblje (vidjeti tablice od 1 do 6). Zato pri analizi treba imati u vidu vremensku dimenziju, jer npr. popisom 1971. godine u strukturama ženskog stanovništva zabilježeno je fertilitetno ponašanje od žena rođenih u zadnjem desetljeću 19. stoljeća do žena rođenih polovicom 1950-ih. Ili, najstarije žene obuhvaćene popisom 1971., po razmatranim obilježjima u tablici 1, izišle su iz fertilnog razdoblja još prije Drugoga svjetskog rata, a one najmlađe tek su neposredno prije popisa 1971. ušle u fertilni kontingent. Kroz to dugo vrijeme ispreplitale su se izravni i neizravni učinci i redoslijed važnosti društvenih, gospodarskih, političkih i psiholoških činitelja koji su utjecali na odluku žene o ulasku u ili neulasku u brak, rađanju u braku ili izvan braka, planiranju broja djece, nerađanju, kombinaciji uloge majke i rada na poljoprivrednom gospodarstvu do kombinacije uloge majke i zaposlene žene izvan obitelji, životu izvan institucije braka itd. Pregled manjih ili većih društvenih i gospodarskih lomova, kao dijela općih zbivanja tijekom 20. stoljeća i s time u svezi demografskih procesa nastalih prvenstveno pod utjecajem promjena privredne strukture, ratova, gospodarskih kriza, deruralizacije, iseljavanja u inozemstvo, promjena političkih sustava itd., nedvojbeno oslikava u pojedinim vremenskim razdobljima događaje i pojave koji su, jače ili slabije, lomili postupnost demografskih promjena u Hrvatskoj. Rezultati navedenih i drugih činitelja koji su tijekom 20. stoljeća utjecali na fertilitetno ponašanje žena, pretočeni su u obliku brojeva u tablicama. Popisima je zabilježen broj djece ženâ koje su rodile, ali ne tako mali broj djece od tih žena, ako zanemarimo umrle, iselio je u inozemstvo. Popisom je zabilježeno je li žena u popisu starija od 15 godina rodila, a ako jest, koliko je djece rodila. K tome, osobito tijekom 1990-ih, u Hrvatsku se doselio ratom uvjetovan izbjeglički val, ali ne tako mladog dobnog sastava kao u mirnodopskim uvjetima već starije stanovništvo čija su djeca, prije ili tijekom rata 1990-ih na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine, odselila u inozemstvo. Prema tome, sva živorođena djeca koju su rodile majke, obuhvaćene popisom, nisu u Hrvatskoj, dakle ne samo za broj umrlih već i za broj iseljenih.

U analizi treba poći od činjenice kako pratimo promjene između popisa stanovništva 1971. i 2001. godine u strukturi ženskog stanovništva starog 15 i više godina po obilježju jesu li "rodile" ili "nisu rodile", a ako su rodile, koliko su živorođene djece rodile, promatramo u situaciji smanjivanja ukupnoga broja živorođenih u Hrvatskoj, osobito izražen od početka 1980-ih i dalje. Između popisa 1971. i 2001. godine udio žena koje su rodile troje i više djece snižen je sa 41,4 na 28,1%. U navedenim se udjelima nalaze sve popisane žive žene, tako i one koje su rađale prije više od 40 godina. Smanjivanje broja živorođene djece po ženi to je izraženije što promatramo promjene u kraćem razdoblju i u mladim dobnim skupinama. Snižavanje broja živorođene djece, koju u prosjeku rađa jedna žena, najbolje oslikava račun broja živorođene djece po ženi u prvoj dobnj skupini žena nakon izlaska iz fertilnog razdoblja. Računom dolazimo do podataka da su žene u popisu 1971. godine iz dobnj skupine 50 do 54 godine rodile u prosjeku 2,63, a žene koje su u popisu 2001. bile u istoj dobnj skupini (50 do 54 godine) rodile su u prosjeku 1,92 djece. Proizlazi: od 1971. do 2001. broj živorođene djece po ženi u prvoj petogodišnjoj dobnj skupini nakon izlaska iz fertilnog razdoblja (od 50 do 54 godine) snižen je za 27%. Potonjim je postupkom računat prosječan broj živorođene djece u odnosu na ukupan broj žena u dobnj skupini od 50 do 54 godine, bez obzira jesu ili nisu rodile. Ako računamo prosječan broj živorođene djece po ženi koje su rodile, za dobnj skupinu 50 do 54 godine, tada je od 1971. do 2001. prosječan broj živorođene djece po ženi koja je rodila snižen s 3,13 na 2,12 ili za 32,3 posto. Uspoređivanje prosječnog broja živorođene djece po ženi za skupine koje su u popisima bile u fertilnom razdoblju, osobito u dobi od 20 do 30 i iznad 30 godina, dovelo bi do pogrešnih zaključaka jer se u analiziranom razdoblju značajno promijenila struktura živorođene djece u smjeru porasta rađanja udjela živorođene djece od majki starih iznad 30 godina života, osobito u 1990-im.

Upravo to potvrđuju promjene u dobnj strukturi žena prema obilježju jesu li rodile ili nisu rodile, što se može pratiti u tablicama 1 do 6. Na temelju popisnih podataka od 1971. do 2001. očit je signifikantan porast udjela žena koje nisu rodile. Od ukupnoga broja žena koje su u popisu 1971. godine bile u dobi od 20 do 24 godine rodilo je 46,8%, a od ukupnoga broja žena koje su u popisu 2001. godine bile u istoj dobnj skupini (od 20 do 24 godine) rodilo je njih samo 20,6%. Vrlo brze promjene zbile su se i u dobnj skupini od 25 do 29 godina, jer prema popisu 1971. godine u ovoj je dobnj skupini bilo 78,8% žena koje su dotada rodile, a prema popisu 2001. rodilo je samo 54,2% žena koje su tada (2001.) bile u dobi od 25 do 29 godina. Od ukupnoga broja žena koje su u trenutku popisa 2001. godine imale 30 godina i manje dotada je dakle rodilo samo njih 54,2%. I u sljedećoj su dobnj skupini zabilježene značajne promjene. Od ukupnoga broja žena koje su u popisu 1971. godine bile u dobnj skupini 30 do 34 godine, rodilo je njih 85,9%. Ako promatramo istu dobnj skupinu (30-34 godine) u popisu 2001. godine, vidimo, prema predočenim tablicama, da je rodilo 77,9% žena. Dakle, od ukupnoga broja žena koje su 1971. godine bile u dobi od 30 do 34 dotada nije rodilo 14,1%, a prema popisu 2001. godine od ukupnoga broja žena koje su bile u istoj dobnj skupini, nije rodilo 22,1% žena. Uspoređujući stanje zabilježeno u popisima 1991. i 2001. očigledno je da su se upravo u ovom međupopisnom razdoblju dogodile najbrže promjene. U popisu 1991. i 2001. malo se razlikuju brojčanom veličinom iste dobnj skupine ženâ od 20 do 24., od 25 do 29 i od 30 do 34 godine (vidjeti tablice). Međutim, između navedenih popisa došlo je u istim dobnim skupinama do signifikantnih razlika po broju/udjelu žena koje su rodile. Za samo deset godine, od popisa 1991. do popisa 2001., smanjen je udjel žena koje su rodile iz dobnj skupine od 20 do 24 godine s 36,4 na 20,6%, iz dobnj skupine od 25 do 29 godina s 71,3% na 54,2% te iz dobnj skupine od 30 do 34 godine smanjen je udjel žena koje su rodile s 85,3% na 77,9%.

Tablica 1. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i broju živorođene djece, popis 1971.

dob	sveukupno	žene koje nisu rodile	žene koje su rodile razvrstane prema broju živorođene djece koju su rodile										
			ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
ukupno	1790642	503388	1285254	354388	399080	205312	116436	70357	46842	32266	22418	15280	22875
15-19	192109	180811	11298	10216	980	87	15	0	0	0	0	0	0
20-24	176115	93630	82485	59156	20246	2594	396	78	12	3	0	0	0
25-29	134714	28725	105989	48868	43912	9859	2415	626	180	62	26	11	30
30-34	161847	22829	139018	43950	63061	21165	6819	2458	911	391	123	56	84
35-39	175137	22660	152477	39595	63451	28250	11834	4970	2265	1073	526	245	268
40-44	170999	23894	147105	35199	54162	29114	14058	6933	3544	1858	1025	554	658
45-49	162018	26041	135977	31240	43701	26865	15016	8090	4700	2664	1637	883	1181
50-54	101146	16108	85038	17670	23695	16605	10338	6232	3960	2501	1561	1026	1450
55-59	122827	19281	103546	18687	24420	19166	13691	9092	6380	4359	2947	1935	2869
60-64	128134	20491	107643	18037	22965	18460	14184	10139	7628	5499	4016	2767	3948
65-69	101780	16670	85110	13303	16676	13740	11105	8302	6388	4929	3729	2706	4232
70-74	76325	13209	63116	9083	11008	9711	8171	6516	5179	4222	3237	2407	3582
75 i više	77157	13111	64046	8484	10126	9437	8256	6832	5633	4676	3547	2674	4381
nepoznato	10334	7928	2406	900	677	259	138	89	62	29	44	16	192

Izvor: Statistički ljetopis 1998., DZSRH, Zagreb, prosinac 1998.

Tablica 2. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i broju živorođene djece, popis 1971. (struktura u %)

dob	žene koje nisu rodile	žene koje su rodile	žene koje su rodile razvrstane prema broju živorođene djece koju su rodile										
			ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
ukupno	28,2	71,8	100,0	27,6	31,1	16,0	9,1	5,5	3,6	2,5	1,7	1,2	1,8
15-19	94,1	5,9	100,0	90,4	8,7	0,8	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
20-24	53,2	46,8	100,0	71,7	24,5	3,1	0,5	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
25-29	21,3	78,7	100,0	46,1	41,4	9,3	2,3	0,6	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0
30-34	14,1	85,9	100,0	31,6	45,4	15,2	4,9	1,8	0,7	0,3	0,1	0,0	0,1
35-39	12,9	87,1	100,0	26,0	41,6	18,5	7,8	3,3	1,5	0,7	0,3	0,2	0,2
40-44	14,0	86,0	100,0	23,9	36,8	19,8	9,6	4,7	2,4	1,3	0,7	0,4	0,4
45-49	16,1	83,9	100,0	23,0	32,1	19,8	11,0	5,9	3,5	2,0	1,2	0,6	0,9
50-54	15,9	84,1	100,0	20,8	27,9	19,5	12,2	7,3	4,7	2,9	1,8	1,2	1,7
55-59	15,7	84,3	100,0	18,0	23,6	18,5	13,2	8,8	6,2	4,2	2,8	1,9	2,8
60-64	16,0	84,0	100,0	16,8	21,3	17,1	13,2	9,4	7,1	5,1	3,7	2,6	3,7
65-69	16,4	83,6	100,0	15,6	19,6	16,1	13,0	9,8	7,5	5,8	4,4	3,2	5,0
70-74	17,3	82,7	100,0	14,4	17,4	15,4	12,9	10,3	8,2	6,7	5,1	3,8	5,7
75 i više	17,0	83,0	100,0	13,2	15,8	14,7	12,9	10,7	8,8	7,3	5,5	4,2	6,8
nepoznato	76,7	23,3	100,0	37,4	28,1	10,8	5,7	3,7	2,6	1,2	1,8	0,7	8,0

Izvor: Statistički ljetopis 1998., DZSRH, Zagreb, prosinac 1998.

Tablica 3. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i broju živorođene djece, popis 1991.

dob	sveukupno	žene koje nisu rodile	žene koje su rodile razvrstane prema broju živorođene djece koju su rodile										
			ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
ukupno	1903726	478329	1421698	381016	648193	210798	83793	39353	21652	12641	7794	10110	6348
15-19	148776	143446	5330	4352	884	89	5	0	0	0	0	0	0
20-24	149080	94815	54264	36966	15122	1592	452	73	45	10	4	0	0
25-29	162584	46380	115862	49102	56501	8230	1304	288	109	43	22	235	28
30-34	173371	25177	147818	37503	88028	17337	3225	745	289	123	55	458	55
35-39	169598	18151	151065	31579	91179	20971	4558	1250	478	237	120	603	90
40-44	153885	14352	139198	29482	80879	20323	5196	1511	617	280	139	640	131
45-49	121489	11215	109997	26055	58147	16718	5416	1829	707	310	192	482	141
50-54	146616	15467	130787	33579	61892	21475	7653	2987	1268	661	317	741	214
55-59	156645	19181	137073	35578	58214	23982	10178	4232	2043	1038	543	896	369
60-64	149696	21996	127363	31564	48714	23824	11255	5455	2754	1411	812	1068	506
65-69	134646	22713	111602	26846	37687	21398	11401	6022	3346	1916	1108	1112	766
70-74	75396	12424	62801	13808	18446	12080	7309	4211	2555	1641	965	957	829
75 i više	143542	23802	119396	22294	28626	21289	15211	10442	7229	4875	3438	2830	3162
nepoznato	18402	9210	9142	2308	3874	1490	630	308	212	96	79	88	57

Izvor: Statistički ljetopis 1998., DZSRH, Zagreb, prosinac 1998.

Tablica 4. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i broju živorođene djece, popis 1991. (struktura u %)

dob	žene koje nisu rodile	žene koje su rodile	žene koje su rodile razvrstane prema broju živorođene djece koju su rodile										
			ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
ukupno	25,1	74,7	100,0	26,8	45,6	14,8	5,9	2,8	1,5	0,9	0,5	0,7	0,4
15-19	96,4	3,6	100,0	81,7	16,6	1,7	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
20-24	63,6	36,4	100,0	68,1	27,9	2,9	0,8	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
25-29	28,5	71,3	100,0	42,4	48,8	7,1	1,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,2	0,0
30-34	14,5	85,3	100,0	25,4	59,6	11,7	2,2	0,5	0,2	0,1	0,0	0,3	0,0
35-39	10,7	89,1	100,0	20,9	60,4	13,9	3,0	0,8	0,3	0,2	0,1	0,4	0,1
40-44	9,3	90,5	100,0	21,2	58,1	14,6	3,7	1,1	0,4	0,2	0,1	0,5	0,1
45-49	9,2	90,5	100,0	23,7	52,9	15,2	4,9	1,7	0,6	0,3	0,2	0,4	0,1
50-54	10,5	89,2	100,0	25,7	47,3	16,4	5,9	2,3	1,0	0,5	0,2	0,6	0,2
55-59	12,2	87,5	100,0	26,0	42,5	17,5	7,4	3,1	1,5	0,8	0,4	0,7	0,3
60-64	14,7	85,1	100,0	24,8	38,2	18,7	8,8	4,3	2,2	1,1	0,6	0,8	0,4
65-69	16,9	82,9	100,0	24,1	33,8	19,2	10,2	5,4	3,0	1,7	1,0	1,0	0,7
70-74	16,5	83,3	100,0	22,0	29,4	19,2	11,6	6,7	4,1	2,6	1,5	1,5	1,3
75 i više	16,6	83,2	100,0	18,7	24,0	17,8	12,7	8,7	6,1	4,1	2,9	2,4	2,6
nepoznato	50,0	49,7	100,0	25,2	42,4	16,3	6,9	3,4	2,3	1,1	0,9	1,0	0,6

Izvor: Statistički ljetopis 1997., DZSRH, Zagreb, prosinac 1998.

Tablica 5. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i broju živorođene djece, popis 2001.

dob	sveukupno	žene koje nisu rodile	žene koje su rodile razvrstane prema broju živorođene djece koju su rodile										
			ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
ukupno	1933093	493453	1409233	360799	675263	230470	77626	30925	15066	8149	4656	2881	3398
15-19	145930	142987	2543	2326	217	-	-	-	-	-	-	-	-
20-24	149892	117529	30919	21940	7804	1017	158	-	-	-	-	-	-
25-29	145831	64768	78984	36913	32593	7713	1366	328	41	16	11	3	-
30-34	147511	30727	114945	32046	58041	18989	4280	1001	337	164	50	37	-
35-39	158767	19052	137952	28532	73932	25918	6744	1717	612	231	127	77	62
40-44	166904	15459	149513	29483	84539	25439	6768	1966	657	286	166	89	120
45-49	165286	14052	149013	30287	86490	23299	5796	1762	698	323	153	93	112
50-54	151549	12193	137037	29222	77874	20928	5670	1821	753	342	177	108	142
55-59	121102	9637	109563	26008	56849	17154	5658	2054	879	409	244	151	157
60-64	141349	12665	126051	32043	58783	21039	7648	3217	1548	790	427	265	291
65-69	142488	14571	125236	32406	52305	22283	9371	4112	2150	1119	639	415	436
70-74	122001	14666	104568	26140	39750	19633	9219	4433	2311	1333	767	434	548
75-79	93052	12760	78001	19085	26716	15011	7638	4056	2359	1346	751	464	575
80-84	39914	5377	33431	7606	10186	6407	3744	2176	1299	785	491	316	421
85 i više	30977	3974	26061	5211	6715	4795	3281	2148	1363	975	640	415	518
nepoznato	10540	3036	5416	1551	2469	845	285	134	59	30	13	14	16

Napomena: Podaci o broju i strukturi ženskog stanovništva za popise 1971., 1981. i 1991. godine odnose se na stanovništvo u Hrvatskoj ("u zemlji"), što znači da nisu uključene žene popisane u inozemstvu. Zato podaci za ove strukture, ali i druge, od popisa 2001. godine nisu potpuno usporedivi s prethodna tri popisa, jer su, kako u ukupan broj tako i u pojedine strukture stanovništva, uključeni hrvatski državljani koje žive u inozemstvu. Do sada nisu objavljeni podaci za popis 2001. godine posebno za stanovništvo koje stalno živi u Hrvatskoj, a posebno za hrvatske državljane koji žive u inozemstvu, a uključeni su u ukupan broj stanovnika Hrvatske. Unatoč navedenim ograničenjima, ovime nije dovedena u pitanje pravovaljanost konstatacija u našim analizama.

Izvor: Statistički ljetopis 2002., DZSRH, Zagreb, studeni 2002.

Tablica 6. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i broju živorođene djece, popis 2001. (struktura u %)

dob	žene koje nisu rodile	žene koje su rodile	žene koje su rodile razvrstane prema broju živorođene djece koju su rodile										
			ukupno	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 i više
ukupno	25,5	72,9	100,0	25,6	47,9	16,4	5,5	2,2	1,1	0,6	0,3	0,2	0,2
15-19	98,0	1,7	100,0	91,5	8,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
20-24	78,4	20,6	100,0	71,0	25,2	3,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
25-29	44,4	54,2	100,0	46,7	41,3	9,8	1,7	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
30-34	20,8	77,9	100,0	27,9	50,5	16,5	3,7	0,9	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0
35-39	12,0	86,9	100,0	20,7	53,6	18,8	4,9	1,2	0,4	0,2	0,1	0,1	0,0
40-44	9,3	89,6	100,0	19,7	56,5	17,0	4,5	1,3	0,4	0,2	0,1	0,1	0,1
45-49	8,5	90,2	100,0	20,3	58,0	15,6	3,9	1,2	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1
50-54	8,0	90,4	100,0	21,3	56,8	15,3	4,1	1,3	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1
55-59	8,0	90,5	100,0	23,7	51,9	15,7	5,2	1,9	0,8	0,4	0,2	0,1	0,1
60-64	9,0	89,2	100,0	25,4	46,6	16,7	6,1	2,6	1,2	0,6	0,3	0,2	0,2
65-69	10,2	87,9	100,0	25,9	41,8	17,8	7,5	3,3	1,7	0,9	0,5	0,3	0,3
70-74	12,0	85,7	100,0	25,0	38,0	18,8	8,8	4,2	2,2	1,3	0,7	0,4	0,5
75-79	13,7	83,8	100,0	24,5	34,3	19,2	9,8	5,2	3,0	1,7	1,0	0,6	0,7
80-84	13,5	83,8	100,0	22,8	30,5	19,2	11,2	6,5	3,9	2,3	1,5	0,9	1,3
85 i više	12,8	84,1	100,0	20,0	25,8	18,4	12,6	8,2	5,2	3,7	2,5	1,6	2,0
nepoznato	28,8	51,4	100,0	28,6	45,6	15,6	5,3	2,5	1,1	0,6	0,2	0,3	0,3

Izvor: Statistički ljetopis 2002., DZSRH, Zagreb, studeni 2002.

Naravno, u starijim dobnim skupinama između 1991. i 2001. godine nema značajnijih promjena po udjelu žena koje su rodile ili nisu rodile. Razlog tomu je činjenica što je npr. dobnna skupina od 35 do 39 godina iz popisa 2001. godine bila u popisu 1991. u dobi od 25 do 29 godina, a upravo su se za tih deset godina dogodile najbrže promjene u smjeru porasta udjela žena koje nisu rodile. Tendencija je Očita: Što je u popisu 2001. dobnna skupina žena bila starija, to je u njoj veći udjel žena koje su rodile, ali ne dakle zbog toga što ih je rađalo više u starijim dobnim skupinama do popisa 2001. već, naprotiv, zbog toga što su žene do 1991. godine više rađale u dobi do 30 godina života.

Bitno je istaknuti: Prateći promjene od popisa 1971. do popisa 2001. u dobnjoj skupini od 20 do 29 godina, očigledan je signifikantan pad udjela žena koje su rodile. Od ukupnoga broja žena koje su u trenutku popisa 1971. bile u dobnjoj skupini 20 do 29 godina rodilo je njih 60,6 %, a isto tako od ukupnoga broja žena koje su u trenutku popisa 2001. bile u istoj dobnjoj skupini, tj. od 20 do 29 godina, samo je njih 37,2% rodilo. Nastavljanjem dosadašnjih tendencija sa starenjem fertilnog kontingenta rast će udjel žena koje ne rađaju. Opravdano je postaviti pitanje: je li to rezultat tzv. razvojnih čimbenika ili, suprotno tomu, nezaposlenosti i neodgovarajuće društvene potpore mladima u rješavanju egzistencijalnih problema.

PROMJENE U SASTAVU FERTILNOG KONTINGENTA PREMA BRAČNOM STANJU I RAĐANJU

U sklopu razmatrane tematike neophodno je istražiti promjene od 1991. do 2001. u pogledu bračnosti žena, osobito u dobi između 20 i 34 godina života, i povezati ih s promjenama udjela žena istih dobnih skupina koje su rodile. Analizu temeljimo na tablicama 7. i 8. Budući da se u Hrvatskoj preko 90% djece rađa u braku, to je kretanje broja živorođene djece čvrsto povezano s brojem sklopljenih brakova. Postavlja se dakle pitanje koliko je žena iz dobnih skupina od 20 do 34 godine bilo 1991. godine u braku, a koliko 2001. godine, koliko ih je rodilo, te koliko ih je bilo udovica i razvedenih.

Između popisa 1991. i 2001. godine smanjen je udjel udanih žena u dobnjoj skupini od 20 do 24 godine sa 42,9% na 25,1%, te istodobno i udjel žena koje su rodile iz ove dobnne skupine s 36,4% na 20,6%. Udanima treba dodati rastavljene i udovice jer su i one bile u braku i u prilici roditi, iako ne sve s obzirom na vrijeme provedeno u braku. Međutim, od ukupnoga broja žena u dobnjoj skupini od 20 do 24 godine u popisu 1991. godine bilo je 1,2%, a 2001. godine 0,6% rastavljenih i udovica, što je razmjerno mali udjel. U ovoj je dobnjoj skupini između 1991. i 2001. godine značajno smanjen broj rastavljenih i udovica, jer je u istoj dobnjoj skupini istodobno značajno smanjen i broj sklopljenih brakova.¹ Bitno je za pojedinu dobnnu skupinu saznati razliku između broja udanih i broja žena koje su rodile. Tako je 1991. godine u dobnjoj skupini od 20 do 24 godine za 7,7 postotnih poena, a 2001. godine za 5,1 postotni poen veći udjel žena koje su u braku od udjela žena koje su

¹ Kako ne raspolazemo vremenskom serijom živorođene djece izvan braka po dobi majke, pretpostavit ćemo njihovu ravnomjernu raspodjelu po svim dobnim skupinama žena u fertilnom razdoblju. U Hrvatskoj je udjel djece rodene izvan braka razmjerno mali (manji od 10%) stoga držimo kako navedena pretpostavka ne može dovesti u pitanje pravovaljanost konstatacija izvedenih na temelju analize.

rodile. U istomu međupopisnom razdoblju (1991.-2001.) u dobnoj skupini od 25 do 29 godina smanjen je udjel udanih žena sa 74,4% čak na 58,9%, a broj žena koje su rodile iz te skupine (ubrojene su i žene koje su rodile prije nego su ušle u ovu dobnu skupinu, dakle sve žene koje su rodile od 15 godina života do punih 29 godina života) smanjen je sa 71,3% čak na 54,2%. Ako broju udanih žena dodamo rastavljene i udovice, tada je 1991. godine u dobnoj skupini od 25 do 29 godina za 6,3 postotna poena, a 2001. za 7,1 postotni poen veći udjel žena koje su u braku (plus one koje su iz ove dobne skupine bile u braku) od udjela žena koje su rodile.

Tablica 7. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i bračnom stanju, popis 1991. (u %)

	neudane	udane	udovice	razvedene	nepoznato	svega	od toga rodile
Hrvatska	19,2	60,1	15,9	3,8	1,0	100,0	74,7
15-19	94,8	5,1	0,0	0,1	0,0	100,0	3,6
20-24	55,9	42,9	0,2	1,0	0,1	100,0	36,4
25-29	22,3	74,4	0,5	2,8	0,1	100,0	71,3
30-34	10,4	84,1	1,0	4,3	0,2	100,0	85,3
35-39	7,3	85,0	2,0	5,5	0,2	100,0	89,1
40-44	5,8	84,0	3,9	6,0	0,3	100,0	90,5
45-49	4,8	81,4	7,3	6,0	0,4	100,0	90,5
50-54	4,8	77,3	12,0	5,4	0,6	100,0	89,2
55-59	4,9	70,6	18,5	5,1	0,8	100,0	87,5
60-64	5,9	60,8	27,2	4,9	1,2	100,0	85,1
65-69	6,9	47,1	40,2	4,1	1,6	100,0	82,9
70-74	6,5	32,4	56,0	2,9	2,2	100,0	83,3
75 i više	6,1	15,1	74,3	1,6	2,9	100,0	83,2

Izvor: Statistički ljetopis 1998., DZSRH, Zagreb, prosinac 1998.

Tablica 8. Žensko stanovništvo staro 15 i više godina, po starosti i bračnom stanju, popis 2001. (u%)

	neudane	udane	udovice	razvedene	nepoznato	ukupno	od toga rodile
Hrvatska	21,9	55,8	17,9	4,1	0,3	100,0	72,9
15-19	97,3	2,3	0,0	0,0	0,3	100,0	1,7
20-24	74,0	25,1	0,1	0,5	0,3	100,0	20,6
25-29	38,4	58,9	0,4	1,9	0,3	100,0	54,2
30-34	17,8	77,3	1,2	3,6	0,2	100,0	77,9
35-39	10,5	81,8	2,3	5,3	0,2	100,0	86,9
40-44	7,7	81,8	3,8	6,6	0,1	100,0	89,6
45-49	6,5	79,7	6,4	7,2	0,2	100,0	90,2
50-54	5,4	76,2	11,2	7,0	0,2	100,0	90,4
55-59	4,7	70,2	18,8	6,1	0,2	100,0	90,5
60-64	4,6	62,0	28,2	4,9	0,2	100,0	89,2
65-69	4,8	51,0	39,6	4,3	0,3	100,0	87,9
70-74	5,6	38,0	52,3	3,9	0,3	100,0	85,7
75-79	6,4	23,3	66,9	3,0	0,4	100,0	83,8
80-84	6,4	11,7	79,4	2,0	0,5	100,0	83,8
85 i više	5,9	4,0	88,3	1,1	0,7	100,0	84,1

Izvor: Statistički ljetopis 2002., DZSRH, Zagreb, studeni 2002.

U ovoj je dobnoj skupini zabilježen dakle blagi porast udjela žena u braku bez djece, ali porast ipak nije značajan u tolikoj mjeri da bi se na temelju njega izvodile tvrdnje o već dugo prisutnom procesu porasta broja brakova bez djece. Ipak, ne smije se smetnuti s uma da će biološkom zakonitošću rasti broj brakova bez djece kako bude rastao broj žena koje ulaze u brak u dobi iznad 30 godina života, zbog nižih stopa fiziološke plodnosti. U dobnoj skupini od 30 do 34 godine između popisa 1991. i 2001. godine smanjen je udjel udanih žena u dobnoj skupini od 30 do 34 godine s 84,1% na 81,8%, ali je pri tomu iz ove dobne skupine blago porastao udjel žena koje su rodile s 85,3% na 86,9%. Ako se udanima dodaju rastavljene i razvedene koje su bile u popisu 1991. i 2001. u dobnoj skupini 30 do 34 godine, tada je 1991. godine za 4,1 a 2001. za 2,5 postotnih poena manji udjel žena koje su rodile od udjela žena koje jesu ili su bile u braku.

Tablica 9. Sklopljeni i razvedeni brakovi u Hrvatskoj 1971.-2002.

Godina	Sklopljeni brakovi	Razvedeni brakovi	Razvedeni brakovi na tisuću sklopljenih
1971	37701	5427	144,0
1972	37779	5567	147,4
1973	36967	5781	156,4
1974	36034	6331	175,7
1975	36290	5928	163,4
1976	35019	6099	174,2
1977	35524	5511	155,1
1978	35629	5959	167,3
1979	34041	5036	147,9
1980	33310	5342	160,4
1981	33855	5704	168,5
1982	33143	5355	161,6
1983	33135	5263	158,8
1984	32161	5295	164,6
1985	30953	5375	173,7
1986	30495	5946	195,0
1987	31395	5577	177,6
1988	29719	5647	190,0
1989	28938	5369	185,5
1990	27924	5466	195,7
1991*	21583	4877	226,0
1992*	22169	3676	165,8
1993*	23021	4667	202,7
1994*	23966	4630	193,2
1995*	24385	4236	173,7
1996	24596	3612	146,9
1997	24517	3899	159,0
1998	24234	3962	163,5
1999	23778	3721	156,5
2000	22018	4419	200,7
2001.	22076	4673	211,7
2002.	22806	4496	197,1

* Za nekada zaposjednuto područje Hrvatske nisu raspoloživi podaci vitalne statistike za razdoblje od polovice 1991. do 1995.

*Izvor: Statistički ljetopis 1997., DZSRH, Zagreb, prosinac 1997.,
Statistički ljetopis 2002., DZSRH, Zagreb, studeni 2002.;
Prirodno kretanje stanovništva 2002. /Priopćenje/, DZSRH, Zagreb, kolovoz 2003.*

Između 1991. i 2001. sasvim je blago smanjena razlika između udjela udanih žena i žena koje su rodile, ali je zato, kako je više puta istaknuto, zabilježen ubrzani porast udjela neudanih žena u svim dobnim skupinama. Isto tako uspoređujući stanje iz popisa 1991 i popisa 2001., očito je da nije činjenično utemeljeno često prisutno mišljenje prema kojem raste broj institucionaliziranih brakova bez djece. Kao i razvijenim zemljama, sve je raširenija predbračna kohabitacija ili pak zajednički život bez kohabitacije /10, str. 123-129/. Pretpostavljamo da je blago smanjenje udjela brakova bez djece vjerojatno nadoknađeno izvaninstitucionalnim vezama i zajedničkim životom muškarca i žene, ali u takvim se vezama u Hrvatskoj rađa zanemariv broj djece.

Uz navedeno, na sve manji broj sklopljenih brakova utječe i sve manji priljev u ženidbeno-udadbenu dob i prostorno neuravnotežena spolna struktura. Tijekom procesa deagrarizacije i sve većeg obuhvata srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovanjem ženskog stanovništva, osobito od sredine 1960-ih godina, u selu je sve izraženija neravnoteža između broja muškaraca i žena u ženidbeno-udadbenoj dobi. Naime, mlade su ženske osobe više iseljavale u veće gradove nego muškarci koji su kao nasljednici ostajali na poljoprivrednim imanjima, stoga je danas općenito u hrvatskim selima i gradovima istaknuta neravnoteža između muškog i ženskog stanovništva u najvitalnijoj dobi. U razloge koji su doprinijeli spolnoj neravnoteži u ženidbeno-udadbenoj dobi treba uključiti i privrednu strukturu u gradovima slabije razvijenih područja koja ne pružaju mogućnost za zapošljavanje žena.

Da nije bilo Domovinskoga rata, porasta nezaposlenosti i iseljavanja mladih iz Hrvatske u 1990-im te još mnogih poteškoća što je utjecalo na porast broja žena koje ne ulaze u brak / ne rađaju, tada bi se od polovice 1990-ih blago povećavao broj sklopljenih brakova. Naime, naraštaji rođeni između 1970. i 1980. godine posljednji su brojniji, poslije kojih slijede sve malobrojniji i malobrojniji naraštaji rođeni od 1980. godine i dalje.

PROMJENE U STRUKTURI ŽIVOROĐENE DJECE PREMA STAROSTI MAJKE

Novi način privređivanja, u smislu promijenjene gospodarske strukture, uvjetovan spletom društvenih i gospodarskih činitelja pomiče prosječnu dob za sklapanje braka muškarca i žene u starije godine života. Ulazak u radnu aktivnost uvjetovan je stjecanjem potrebnih znanja, stoga je i sve veći obuhvat osnovnoškolskim, srednjoškolskim i visokoškolskim obrazovanjem, što je u normalnim društveno-gospodarskim razvojnim uvjetima jedan od bitnih razloga kasnijeg ulaska u brak. Sve je to isprepletano s promjenom sustava životnih vrijednosti. Ukratko: u odnosu na društva gdje dominira tradicionalni gospodarsko-kulturni sklop immanentan preindustrijskim i rano industrijskim društvima, promijenjene opće društvene i gospodarske okolnosti značajno pomiču prosječnu dob majke pri prvom porodu u stariju reproduktivnu ženu dob. Svemu navedenom treba pridružiti i sociokulturni interakcijski krug pojedinca koji u sklopu navedenih činitelja utječe na pomicanje prosječne dobi stupanja u brak.

Dobna struktura², osobito kod ženskog stanovništva s obzirom na fekunditet, prosječnu dob stupanja u brak i sterilitet (nesudjelovanje žena u reprodukciji), uz ostalo, najvažnije su odrednice fertiliteta /15, str. 215/. Na prvo mjesto treba staviti dobni sastav ženskog stanovništva kao temeljnu demografsku odrednicu reproduktivne sposobnosti. Zbog starenjem uvjetovanog snižavanja fiziološke plodnosti (fekunditeta), s demografskoga je aspekta vrlo važna dob žene pri prvom porodu. Na temelju vremenske serije vitalne statistike od 1970. do 2001. godine vrlo je razvidan, bez oscilacija, neprekinuti porast prosječne starosti majke pri prvom porodu. U Hrvatskoj je od 1971. do 2001. godine prosječna starost majke pri prvom porodu porasla s 22,6 na 25,7 godina. Navedeni porast prosječne dobi majke pri prvom porodu ne čini se velikim, ali iza tako naoko male promjene stoje jake strukturne promjene (kasniji ulazak u brak, kraće vrijeme provedeno u braku u najfertilnijem razdoblju, ...). Bitna je promjena: prosječna dob majke pri prvom porodu u Hrvatskoj prešla je granicu od 25 godina.

Razmotreni podatci i uočene tendencije u promjeni prosječne dobi majke pri rađanju prvoga djeteta podupiru i promjene koje su se dogodile od 1980. do 2001. godine u strukturi živorođene djece promatrano prema starosti majke. Od ukupnoga broja živorođene djece 1980. godine njih 10,9% rodile su majke u dobi između 15 i 19 godina, a do 2001. godine taj je udjel pao na 5,5%. Pozornost plijene najsnažnije promjene zabilježene u dobnoj skupini od 20 do 24 godine. Od ukupnoga broja živorođene djece 1980. godine njih je 42,0% rodila majka stara između 20 i 24 godine, a 2001. godine samo je 26,3% živorođenih imalo majku staru između 20 i 24 godine.

² Prvu grupu čimbenika koji, uz ostale, određuju razinu fertiliteta (nataliteta) u jednom stanovništvu čine biološki činitelji, koji određuju fiziološki mogući (fiziološki maksimalni) okvir reprodukcije stanovništva, što znači da se taj fiziološki maksimalni kapacitet reprodukcije, dan razinom fiziološke plodnosti (fekunditeta), i ne može povećavati pod utjecajem ostalih čimbenika koji utječu na fertilitet. Fiziološka sposobnost za rađanje, tj. sudjelovanje u reprodukciji, u pravilu ne postoji u djetinjstvu, pojavljuje se s pubertetom, jača u vrijeme sazrijevanja, najviša je između 22. i 27. godine života, zatim postupno slabi (brže kog žena nego kod muškaraca) te u starosti nestaje. Prema Lorimerovim istraživanjima maksimalan fekunditet kod žena doseže se u 22. godini kada je oko 93,0% sposobno za rađanje, do 30-e godine taj udio pada na 87,2%, u 35-oj godini pada na 80,5%, u 40-oj na 69,9% i u 45-toj pada na 38,1%, te u 50-oj godini života fekunditet gotovo iščezava jer iznosi svega oko 1,2%. (Wertheimer-Baletić, 1999.: 212.).

Tablica 10. Kretanje ukupnoga broja živorođene djece prema starosti majke od 1980. do 2001.

godina	ispod 15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45 i više	nepoznato	UKUPNO
1980	27	7464	28665	20361	8291	2379	674	50	309	68220
1981	21	6986	28031	20614	8610	2234	632	36	291	67455
1982	17	6811	27685	20604	8475	2215	597	44	289	66737
1983	24	6395	26906	20318	8755	2359	496	48	297	65598
1984	23	6212	26564	20304	8659	2416	473	30	228	64909
1985	18	6048	24922	19663	8716	2626	415	32	225	62665
1986	15	5609	23906	18868	8462	2694	376	38	258	60226
1987	18	5288	23126	18853	8587	2703	380	27	227	59209
1988	17	5148	22776	18900	8362	2679	416	29	198	58525
1989	18	4650	21543	18039	8089	2646	465	22	179	55651
1990	16	4375	20543	18161	8660	2919	457	24	254	55409
1991	19	4014	18258	17391	8595	2800	475	23	254	51829
1992	12	3373	15507	15135	8036	2982	554	23	1348	46970
1993	15	3143	14894	16476	9077	3187	597	18	1128	48535
1994	16	3020	14526	16178	9212	3326	654	27	1625	48584
1995	8	2837	14419	16370	9716	3648	685	42	2457	50182
1996	12	2978	14782	16954	10852	4361	803	32	3037	53811
1997	13	2816	14550	17282	11763	4777	884	33	3383	55501
1998	10	2458	13045	15795	10584	4285	766	42	83	47068
1999	9	2436	12613	15183	10046	4001	778	37	76	45179
2000	11	2296	11933	14772	9792	4004	801	38	99	43746
2001	8	2246	10788	14206	9108	3806	712	37	82	40993

Napomena: Struktura živorođenih prema starosti majke raspoloživa je u objavljenom statističkom dokumentaciji s pribrojenom živorođenom djecom u inozemstvu. Tek s podacima od 1997. djeca živorođena u inozemstvu ne iskazuju se u vitalnoj statistici

Izvor: Prirodno kretanje stanovništva u 2001., Statistička izvješća, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2002.

Tablica 11. Struktura živorođene djece prema starosti majke od 1980. do 2001.

	ispod 15	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45 i više	nepoznato	UKUPNO
1980	0,04	10,94	42,02	29,85	12,15	3,49	0,99	0,07	0,45	100,00
1981	0,03	10,36	41,56	30,56	12,77	3,31	0,94	0,05	0,43	100,00
1982	0,03	10,21	41,48	30,87	12,70	3,32	0,89	0,07	0,43	100,00
1983	0,04	9,75	41,02	30,97	13,35	3,60	0,76	0,07	0,45	100,00
1984	0,03	9,65	39,77	31,38	13,91	4,19	0,66	0,05	0,36	100,00
1985	0,03	9,65	39,77	31,38	13,91	4,19	0,66	0,05	0,36	100,00
1986	0,02	9,31	39,69	31,33	14,05	4,47	0,62	0,06	0,43	100,00
1987	0,03	8,93	39,06	31,84	14,50	4,57	0,64	0,05	0,38	100,00
1988	0,03	8,80	38,92	32,29	14,29	4,58	0,71	0,05	0,34	100,00
1989	0,03	8,36	38,71	32,41	14,54	4,75	0,84	0,04	0,32	100,00
1990	0,03	7,90	37,08	32,78	15,63	5,27	0,82	0,04	0,46	100,00
1991	0,04	7,74	35,23	33,55	16,58	5,40	0,92	0,04	0,49	100,00
1992	0,03	7,18	33,01	32,22	17,11	6,35	1,18	0,05	2,87	100,00
1993	0,03	6,48	30,69	33,95	18,70	6,57	1,23	0,04	2,32	100,00
1994	0,03	6,22	29,90	33,30	18,96	6,85	1,35	0,06	3,34	100,00
1995	0,02	5,65	28,73	32,62	19,36	7,27	1,37	0,08	4,90	100,00
1996	0,02	5,53	27,47	31,51	20,17	8,10	1,49	0,06	5,64	100,00
1997	0,02	5,07	26,22	31,14	21,19	8,61	1,59	0,06	6,10	100,00
1998	0,02	5,22	27,72	33,56	22,49	9,10	1,63	0,09	0,18	100,00
1999	0,02	5,39	27,92	33,61	22,24	8,86	1,72	0,08	0,17	100,00
2000	0,03	5,25	27,28	33,77	22,38	9,15	1,83	0,09	0,23	100,00
2001	0,02	5,48	26,32	34,65	22,22	9,28	1,74	0,09	0,20	100,00

Napomena: Struktura živorođenih prema starosti majke raspoloživa je u objavljenoj statističkoj dokumentaciji s pribrojenom živorođenom djecom u inozemstvu. Tek s podacima od 1997. djeca živorođena u inozemstvu ne iskazuju se u vitalnoj statistici

Izvor: Prirodno kretanje stanovništva u 2001., Statistička izješća, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2002.

Od 1980. do 2001. godine udjel živorođene djece, čije su majke bile stare između 25 i 29 godina, porastao je s 29,8% na 34,7%. Nasuprot vrlo brzom padu broja živorođene djece od žena starih do 30 godina života, osobito u dobi od 20 do 24 godine, stoji vrlo brz porast udjela živorođene djece od majki starih između 30 i 34 godine: 1980. godine 12,2%, a 2001. godine čak 22,2% imalo je u trenutku rođenja majku staru između 30 i 34 godine. U strukturi živorođenih porastao je i udjel živorođene djece od majki starih između 35 i 39 godina s 3,5% u 1980. godini na 9,3% 2001. godini.

Sažeto: Od ukupnoga broja živorođenih 1980. godine 82,7% imalo je u trenutku rođenja majku mlađu od 30 godina, a 2001. godine 66,3%. Dakle, od ukupnoga broja živorođene djece 1980. godine 17,3%, a 2001. godine 33,7% imalo je u trenutku rođenja majku stariju od 30 godina. Ali pad udjela živorođene djece od majki starih do 30 godina života nije nadoknađen živorođenom djecom od majki starijih od 30 godina. Konstatacije do kojih smo došli razmatrajući vremensku seriju strukture živorođenih prema petogodišnjim dobnim skupinama žena od 1983. do 2001. potvrđuje struktura žena koje su rodile utvrđena popisom 2001. godine.

PROMJENE U STRUKTURI ŽIVOROĐENE DJECE PREMA REDU ROĐENJA

Na prethodno razmatranje nadovezuju se analiza promjena u strukturi živorođenih prema redu rođenja djeteta ili koliko je od ukupnoga broja živorođenih u pojedinoj godini rođeno kao prvo, drugo, treće i sljedeće dijete. Tendencije u promjeni udjela živorođene djece prema redu rođenja djeteta mogu se na prvi pogled učiniti povoljnima, jer se rađa relativno više djece kao treće i sljedeće dijete. Međutim, to nije stanje kada raste broj živorođenih nego se te promjene zbivaju u situaciji kada je iz godine u godinu sve manji ukupan broj živorođenih. Pri analizi promjena u strukturi živorođenih prema redosljedju rođenja u zadnjih 30 godina treba voditi računa o promjenama u strukturi živorođenih uvjetovanih smjenama brojnijih i malobrojnijih naraštaja, tj. promjenama u dobnom sastavu fertilnog stanovništva kao posljedice kretanja broja živorođenih žena prije 20 do 30 godina. Sredinom 1970-ih godina najveći je broj živorođenih kao prvo dijete u majke. To je prvenstveno posljedica smjene u najplodnijem ženskom razdoblju malobrojnijih naraštaja brojnijima. Uz malobrojnost naraštaja rođenih u vrijeme Drugoga svjetskog rata, valja navesti da su ti isti naraštaji ulazili i u životno razdoblje kada se žene zbog dobi, ne samo zbog sniženih stopa plodnosti, manje odlučuju na djecu. No, na promjenu strukture živorođene djece prema redu rođenja u majke utjecala je i odavna započeta tendencija smanjivanja rađanja drugog, trećeg i sljedećeg djeteta po redu rođenja. Prema tome, nakon snižavanja u 1960-im, blagi je porast broja živorođenih u 1970-im uvjetovan ulaskom u biološki najplodnije razdoblje brojnijih naraštaja rođenih od 1948. do 1954. godine. Ovi brojniji naraštaji smijenili su malobrojnije naraštaje rođene tijekom Drugoga svjetskoga rata. Između 1983. i 2001. godine broj živorođene djece snižen je sa 65.598 na 40.993 ili za 37,5%. Pri tomu je signifikantno promijenjena struktura živorođenih prema redu rođenja.

Tablica 12. Živorodeni prema redu rođenja živorođene djece od 1983. do 2001.

godina	dijete rođeno kao			ukupno	dijete rođeno kao			ukupno	
	prvo	drugo	treće i više		prvo	drugo	treće i više		
1983	30693	25198	8544	65598	46,8	38,4	13,0	1,8	100,0
1984	30089	25324	8709	64909	46,4	39,0	13,4	1,2	100,0
1985	29567	23917	8493	62665	47,2	38,2	13,6	1,1	100,0
1986	28819	22668	8113	60226	47,9	37,6	13,5	1,0	100,0
1987	28183	22397	7905	59209	47,6	37,8	13,4	1,2	100,0
1988	28243	22219	7532	58525	48,3	38,0	12,9	0,9	100,0
1989	26390	21111	7586	55651	47,4	37,9	13,6	1,0	100,0
1990	25715	21177	7915	55409	46,4	38,2	14,3	1,1	100,0
1991	23396	19747	8227	51829	45,1	38,1	15,9	0,9	100,0
1992	20882	16092	8722	46970	44,5	34,3	18,6	2,7	100,0
1993	20075	17589	9424	48535	41,4	36,2	19,4	3,0	100,0
1994	19778	17256	9448	48584	40,7	35,5	19,4	4,3	100,0
1995	21284	16997	9728	50182	42,4	33,9	19,4	4,3	100,0
1996	20396	17648	11661	53811	37,9	32,8	21,7	7,6	100,0
1997	19500	16872	12732	55501	35,1	30,4	22,9	11,5	100,0
1998	19008	15627	11688	47068	40,4	33,2	24,8	1,6	100,0
1999	19025	15085	10791	45179	42,1	33,4	23,9	0,6	100,0
2000	19208	14643	9694	43746	43,9	33,5	22,2	0,5	100,0
2001	18498	13838	8448	43746	45,1	33,8	20,6	0,5	100,0

Izvor: Prirodno kretanje stanovništva za pojedine godine u statističkim izvješćima Državnoga zavoda za statistiku

To pokazuju podaci vitalne statistike prema kojima je od ukupnoga broja živorođenih 1983. godine rođeno kao prvo 25.198 ili 46,8%, a 2001. godine rođeno je kao prvo dijete 18.498 ili 45,1% od ukupnoga broja živorođenih. U istome razdoblju, tj. od 1983. do 2001. godine, broj djece rođene ka drugo dijete smanjen je s 25.198 na 13.838, a u strukturi ukupnoga broja živorođenih njihov je udjel pao s 38,4 na 33,8%. Istodobno broj živorođene djece rođene kao treće i više, blago je snižen s 8.544 na 8.448, ali je zbog pada ukupnoga broja živorođenih porastao njihov udjel u ukupnom broju s 13,0% na 22,2%. Broj živorođene djece kao treće i sljedeće dijete po redu rođenja, apsolutno i relativno bio je najveći 1997., kada je kao treće dijete rođeno 12.732 djece ili 24,8% od ukupnoga broja živorođenih (iz ove je strukture uglavnom eliminiran utjecaj djece rođene u inozemstvu jer se ona, s obzirom na red rođenja, glavninom nalaze pod stavkom nepoznato).

Detaljnija raščlamba neprijeporno pokazuje da se od 1996. godine u ukupnom broju rođenih povećao broj djece koja su rođena kao treće, četvrto i daljnje dijete. Što je na to utjecalo? Iz apsolutno većeg broja žena u braku, iz ranije sklopljenih brakova, dio ih je reagirao na obećanja dana u "Nacionalnom programu demografskog razvitka". Dokument je donesen, ali nije popraćen zakonima koji su trebali omogućiti njegovu realizaciju. Valja spomenuti kako je taj dokument jednoglasno prihvaćen u Hrvatskom saboru. Od 1983. do 2001. smanjen je ukupan broj prvorođene djece za 39,7%, drugorođene za 45,1%, te treće-rođene i sljedeće po redu rođenja za samo 1,1%. Iako ne može kompenzirati snižavanje broja živorođenih kao prvo i drugo dijete, pozornost plijeni kretanje broja djece rođene kao treće i sljedeće dijete po redu rođenja. Zašto je tako stabilan apsolutni broj živorođene djece kao treće dijete? Možemo samo nagađati, ali bez detaljnoga istraživanja odgovor ne znamo.

ČINITELJI NEPOVOLJNIH TENDENCIJA U STRUKTURAMA ŽENSKOG FERTILNOG KONTINGENTA

Analitičko-demografska razmatranja utemeljena na vremenskoj seriji vitalne statistike i popisnim podacima, utvrdila su ubrzane promjene u strukturama ženskog fertilnog kontingenta. Osim sve izraženije tendencije neulaska u brak i nerađanja, u Hrvatskoj se osobito od početka 1990-ih ubrzano pomiče rađanje prvoga djeteta u stariju ženu dob. Ukoliko žena rađa prvi put u dobi iznad 30 godina života, slabe su šanse da će se odlučiti na sljedeće dijete. Porastom prosječne starosti majke pri prvom porodu kao općim procesom, Hrvatska se uklapa u promjene uvjetovane društveno-gospodarskim razvojem i po tomu se ne razlikuje u odnosu na iste razvojne učinke prisutne u drugim europskim državama. No, taj opći proces ne mora biti uvijek i posljedica izravnih i neizravnih učinaka sveopćeg razvoja ili tzv. razvojnih čimbenika. Preostaje dakle za svaku konkretnu populaciju istražiti koji su to bitni činitelji uvjetovali smjer i brzinu promjena. U tako postavljenom analitičkom okviru za Hrvatsku, nedvojbeno možemo ustvrditi upravo suprotno: progresivan porast prosječne starosti majke pri prvom porodu u Hrvatskoj i osobito broja neudanih žena, osobito od 1989. i dalje, nije uvjetovan isključivo društveno-gospodarskim razvojem, iako se ovaj proces ne smije zanemariti, već, suprotno tomu, i utjecajem regresivnih gospodarskih kretanja i ratom uvjetovane neizvjesnosti i nesigurnosti. To potvrđuje činjenica prema kojoj je od 1995. do 1998. zabilježen najbrži porast starosti majke pri prvom rađanju, što je

neprijeporno uvjetovano ratnim prilikama i nezaposlenošću zbog čega je odgođen ulazak u brak i prvo rađanje.

Pojačana socijalna diferencijacija hrvatskoga društva, pod pritiskom stihijski prodirućeg kapitalizma i time povezanih pratećih promjena, unijela je posve nove momente koji su utjecali na odustajanje ili odgađanje ulaska u brak. U težnji da se pokažemo maksimalno liberalni i tržišno otvoreni, Hrvatska je nepripremljena ušla u nedovoljno transparentni svijet velikih tržišnih sila i mreža interesa /3, str. 192/. Navedeni procesi uz specifične prilike u Hrvatskoj uvjetovane Domovinskim ratom i posljedicama svojstvenim ratovima, gospodarskom krizom i nezaposlenošću razlozi su nepovoljnih tendencija u strukturama ženskog fertilnog kontingenta. Nepovoljne socijalne i sigurnosne prilike utjecale su na odustajanje od rađanja ili kasniji ulazak u brak i kasnije prvo rađanje, što u takvim prilikama dosta često podrazumijeva situaciju djeteta jedinca. Ne smije se zaboraviti niti veliki iseljenički val mladih u 1990-im prema zapadnoeuropskim i prekomorskim zemljama. Ubrzanju nepovoljnih demografskih kretanja u Hrvatskoj doprinijela je osobito stambena problematika, koja je istaknuta u cjelokupnom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata. Doseljeno mlado stanovništvo u gradovima je našlo posao, ali ne i vlastiti stambeni prostor, stoga su trebale godine čekanja da se to riješi, što je odgađalo ulazak u brak, rađanje i manji broj djece od željenoga broja. Stambena problematika nije mimoišla ni mlade rođene u gradu. Međutim, sve do početka 1980-ih postojale su veće šanse za rješavanje stambene problematike, bilo pomoću povoljnih (neekonomskih) stambenih kredita ili jednostavno dodjelom stana. Politika dodjele stanova donekle je stimulirala rađanje djece. Što je bračni par imao veći broj djece, to su bili u povoljnijem položaju za dodjelu društvenoga stana ili dodjelu gotovo beskamatnih stambenih kredita koje bi i takve istopila inflacija. Prema tome, s većim brojem djece bivale su i veće šanse za rješavanje stambenog problema i brži izlazak iz podstanarstva. Privilegiran položaj većih obitelji u rješavanju stambenog pitanja tipična je mjera populacijske politike. Možemo li to usporediti s današnjim okolnostima u Hrvatskoj i šansama mladih u rješavanju stambenog problema? Pri rješavanju toga temeljnoga problema za mlade u našim sadašnjim gospodarskim prilikama nezamjenljiva je uloga države. To je u Hrvatskoj jedan od važnijih razloga ubrzanog porasta neudanih i neoženjenih, osobito od početka 1990-ih. Prema tome, brz porast prosječne starosti majke pri prvom porodu u 1990-im godinama nije, kao u razvijenim europskim zemljama uvjetovan prvenstveno širenjem i jačanjem individualizma već i egzistencijalnim problemima³ s kojima se suočavaju mladi bračni parovi ili žena koja se odlučuje na prvo ili sljedeće dijete. Općenito, kasnijim rađanjem prvoga djeteta manje su šanse za mogući, a u dijelu ove populacije i za željeni broj djece zbog starenjem uvjetovanog smanjene fiziološke sposobnosti rađanja, tj. sve manjeg fekonditeta (plodnosti) i od prvoga rađanja kraćim vremenom u plodnom razdoblju. Brakovi koji su sklopljeni u mlađim godinama duže su u biološko-obnoviteljskom razdoblju. Osim toga, brakovi sklopljeni u starijim godinama života više teže materijalnoj sigurnosti i manje su skloni prihvaćanju rizika koji raste s brojem djece.

Kako se egzistencijalni problem stanovanja rješavao i rješava u zapadnim zemljama? Stambena potrošnja u razvijenim zemljama nakon Drugoga svjetskog rata sve manje je pod utjecajem čisto tržišnih odnosa, čak i za ona kućanstva koja stan stječu u osobnom vlasništvu /4, str. 121/. U okviru koncepta razvoja socijalne države rješavanje stambenog pitanja

³ Vidjeti: Malenica, Z., *Bipolarnost hrvatskog društva*, u knjizi: Meštrović, M. /priredio/, *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, 2001.; Svjetska banka, *Studija o ekonomskoj ranjivosti i socijalnom blagostanju*, Zagreb, 2000. /umnoženo/.

se tretira kao dio gospodarske i socijalne politike, odnosno gospodarskog i socijalnog razvoja. Promjene stambenih sustava u devedesetim godinama povezani su s problemima nezaposlenosti, diskontinuitetom radne karijere, socijalnom isključenošću sve većeg broja društvenih skupina (stariji, migranti, mladi nezaposleni) i procesima integracije u jedinstveno tržište. Stambena politika se sve više integrira u programe socijalne skrbi i njome se rješavaju prvenstveno kompleksna pitanja socijalnog razvoja. Stambeni programi (stambena politika) dio su kombiniranoga modela socijalne politike U zapadnim zemljama su razvijene različite strategije proizvodnje i raspodjele stanova. Obično se razlikuju dvije strategije: subvencioniranje proizvođača i subvencioniranje potrošača /4, str. 123/.

Raščlamba utemeljena egzaktnim pokazateljima pokazuje: najbrže su se promjene u strukturama ženskog stanovništva, koje utječu na kretanje ukupnoga broja živorođene djece, dogodile između popisa 1991. i 2001. Demografsko stanje i promjene u različitim strukturama stanovništva, posebno u strukturama ženskog stanovništva u reproduktivnoj dobi, zabilježene popisom stanovništva 2001. godine razumijevamo ne samo kao posljedicu tzv. razvojnih čimbenika. Jer, za razvoj stanovništva u Hrvatskoj karakteristični su kumulativni učinci dugogodišnjih nepovoljnih demografskih procesa koji su nastali pod utjecajem tzv. destabilizacijskih činitelja (ratovi, iseljavanje, neravnomjeran prostorni razvoj Hrvatske i nedostatna supstitucija agrarnog sektora privrede, gospodarske krize i visoka stopa nezaposlenosti itd.). Nepovoljni gospodarski i demografski procesi kroz proteklo dugo razdoblje međusobno su se podupirali (npr.: iseljavanje – pad nataliteta, zanemarivanje prostorne komponente gospodarskog razvoja – demografska prostorna neravnoteža ili prostori koncentracije stanovništva i snažni emigracijski prostori, ...) i, kao logičan slijed, svi su ti procesi ubrzani tijekom 1990-ih. Činjenice pokazuju da korijene sadašnjega demografskog stanja i procesa ne možemo tumačiti samo utjecajem Domovinskoga rata i njegovih pratećih demografskih učinaka (pogibije vojnog i civilnog stanovništva, pojačanoga iseljavanja prema inozemstvu, manje motivacije za prvo ili sljedeće dijete, demotivirajućih gospodarskih i psiholoških prilika za ulazak u brak itd.) već i kao posljedicu odavna započetih nepovoljnih demografskih procesa. U sklopu dinamičkog sustava s brojnim varijablama valja stoga razumijevati demografske promjene od 1991. do 2001. godine. Sveukupni demografski učinci navedenih varijabli nisu upitni, oni su iskazani preko sve nepovoljnijih demografskih pokazatelja i struktura, ali nema nedvojbenog i jednoznačnog razjašnjenja koji su to činitelji u određenom trenutku primarni, jer se broj činitelja i njihov utjecaj neprestano mijenja, zato je gotovo nemoguće izolirati čist i točno mjerljiv pojedinačni utjecaj. Što preostaje? Provoditi odgovarajuću populacijsku politiku. No, nositelji političke i gospodarske u moći Hrvatskoj sve to prepuštaju spontanosti.

LITERATURA

1. Akrap, A. Brak i obitelj u demografskom kontekstu, *Bogoslovska smotra*, 69, 2-3, Zagreb, 1999.
2. Akrap, A., i Živić, D., Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske, *Društvena istraživanja*, Br. 4-5, Zagreb, 2001.
3. Baletić, Z., Pogrešna koncepcija stabilizacije, u knjizi: Meštrović, M. /priredio/, *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, 2001.
4. Bežovan, G., Stanovanje i stambeni sustavi u zapadnim zemljama, *Revija za socijalnu politiku*, br. 2, Zagreb, 1999.
5. Bongaarts, J., Fertility Decline in the Developed World: Where Will It End?, *American Economic Review* vol. 89 no. 2, 1999.
6. Council of Europe Recent demographic developments in Europe, Strasbourg, December, 2001.
7. Friganović, M., Stanovništvo i naseljenost Republike Hrvatske, *Geografski horizont*, br. 2, Zagreb, 1992.
8. Gelo, J., Demografske promjene u Hrvatskoj kao osnova Nacionalne obiteljske politike, u: *Nacionalna obiteljska politika*, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb, 2003.
9. Gelo, J., Stanovništvo kao čimbenik gospodarskog razvitka, u: *Hrvatsko gospodarstvo*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
10. Malenica, Z., Bipolarnost hrvatskog društva, u knjizi: Meštrović, M. /priredio/, *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, 2001.
11. Puljiz, V., Demografski procesi i struktura obitelji (europska iskustva), *Revija za socijalnu politiku*, br. 2, Zagreb, 1995.
12. Svjetska banka, *Studija o ekonomskoj ranjivosti i socijalnom blagostanju*, Zagreb, 2000. /umnoženo/
13. Wertheimer-Baletić, A., Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj, *Encyclopaedia Moderna* br. 38, Zagreb 1992.
14. Wertheimer-Baletić, A., Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije, *Revija za socijalnu politiku*, br. 3-4, Zagreb, 1996.
15. Wertheimer-Baletić, A., *Stanovništvo i razvoj*, Mate, 1999.